

MIKÓ ZOLTÁN

Új kötet Kemény Zsigmond értekező és szépirodalmi műveiről

A sors kísértései, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Ráció Kiadó,
2014.

A 20. és 21. század fordulóján és az azóta eltelt időben Kemény Zsigmond munkássága volt az irodalomtörténészek által talán leggyakrabban vizsgált életmű: az utóbbi években a szakfolyóiratokban vagy (egyszerzős) tanulmánykötetekben évente jelentek meg elemzések, amelyek regényeit vagy egyéb műveit újabb szempontokat felvetve kísérelték meg értelmezni. A Ráció Kiadó 2014-es kötete – melynek apropóját a szerző születésének kétszázadik évfordulója adja – összefoglaló képet nyújt egyfelől a Kemény-kutatásban az utóbbi két évtizedben uralkodó tendenciákról, másrészt – mivel a kötetben szereplő tanulmányok közül több korábban rövidebb változatban jelent meg¹ vagy ezúttal olvasható először – számos új kérdésfeltevés vagy értelmezés is megjelenik. A tanulmányok szerzői között – amint erre a szerkesztő előszava is felhívja a figyelmet – az irodalomtörténet-írás mellett egyéb tudományágak (például a történelem, a művelődéstörténet vagy a filozófia) képviselői is jelen vannak, akik értelemszerűen eltérő perspektívából közelítenek a Kemény-életmű értekező darabjaihoz.

A kötetben összesen húsz, egy kivétellel magyar nyelvű szerzőtől származó tanulmányt olvashatunk, többségük az elmúlt néhány évben (egy részük kutatási programok keretében) íródott. A szerzők „három, de inkább négy nemzedék képviselői”,² az idősebb kutatók és a fiatal irodalomtörténész-generációhoz tartozó szerzők nagyjából egyenlő számban képviseltetik magukat (inkább az utóbbiak vannak többségben, ami jól jelzi a Kemény művei iránti, egyre növekvő érdeklődést). Noha a kötet tanulmányai nincsenek tematikus csoportokba rendezve, világosan elkülönülnek azok a szövegek, amelyek Kemény nem szépirodalmi műveivel (publicisztikai írásaival, röpirataival) foglalkoznak, valamint az elbeszélő művek elemzései. Az utóbbiak a kötet valamivel nagyobb részét teszik ki, az értekező művek – a velük foglalkozó szövegek száma alapján ítélve – azonban szintén meglehetősen komoly hangsúlyt kapnak.³ A tanulmányok

¹ Például Fehér M. István 1999-es előadásán alapuló, *Forradalom után* és a *Még egy szó a forradalom után* című röpiratokat elemző tanulmánya, vagy Neumer Katalin részben már 1986-ban, az ItK-ban közölt elemzése a szerző három regényéről.

² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Előszó*, 8.

³ Valójában komolyabb súlyt, mint amilyen eddig általában a Kemény életművével foglalkozó művekben jutott nekik. Szegedy-Maszák 1989-ben megjelent monográfiájának az utolsó fejezete foglalkozik ezekkel a szövegekkel (elsősorban eszmetörténeti és irodalomelméleti aspektusukat tartva szem előtt): összesen ötvenhat oldal jut nekik a könyv négyszáz oldalából. Sőtér István *Világos után* című művének Keménnyel foglalkozó része a nem elbeszélő művek közül egyedül a *Korteszkedés és ellenszereivel* foglalkozik nagyobb

első csoportjába, az értekező művekről írott elemzések közé az első nyolc írás tartozik. Hojdák Gergely dolgozata jelenti az átmenetet: a tanulmány első része Kemény irodalomelméleti munkáival (elsősorban a *Színművészetünk ügyében* és az *Eszmék a regény és dráma körül* című művekkel) foglalkozik, a második – az elsőben felbukkanó szempontok alapján – a *Férj és nő* elemzését nyújtja. A következő tíz tanulmány középpontjában – egy kivétellel – Kemény szépprózai műveinek elemzése áll. A kötet záró darabja, Dobás Kata írása, a hatástörténet problémaköréhez szól hozzá.

A kötetet a szerkesztő, Szegedy-Maszák Mihály rövid előszava vezeti be. Az előszó kimondottan nem törekszik arra, hogy – a szerkesztő lehetőségével élve – a kötet egészét magába foglaló keretet alkosson, nem hoz létre (a kötetből végül ki nem rajzolódó) „nagy elbeszélést”, nem tesz kísérletet a kötet tartalmának összefoglalására, nem von le következtetéseket, röviden ismerteti csak az egyes tanulmányok témáját.

A kötet első tanulmánya a Kemény-kutatók *doyenje*, a művelődéstörténész Benkő Samu írása, amelynek a témája Kemény rendkívül széles körű tájékozottsága. A tanulmány kiemeli, hogy Kemény műveltségének lényege minőségében áll, és elsősorban belső összefüggéseiben mutatkozik meg. Az író egész életében egyaránt foglalkoztatták a társadalmi kérdések, azonban számos ismeretet szerzett irodalomelméleti és -politikai, gazdasági és természettudományos témákban is. Nagy jelentőséget tulajdonított a történelemnek: az események ismerete zsinórmértékül szolgálhat a közéleti tevékenységhez, lehetőséget nyújt a hibák „fölleplezése által a hibák kikerülésére”. A történetírás területén egyformán fontosnak tartotta a tudományos eljárásmodot és a művészi megfogalmazást, a történelmi regény funkciója ugyanakkor (akár a történeti hűség figyelmen kívül hagyásával) az események egyik lényeges pontjának ábrázolása. A nemzetiségi kérdésben azon az állásponton volt, hogy a magyarokkal együtt élő nemzetiségeknek kollektív jogokat kell biztosítani.

Ugyanezt a kérdéskört, Kemény nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit tematizálja Filep Tamás Gusztáv tanulmánya (*Sok zaj egy tojáslepényért: Kemény Zsigmond a nemzetiségi kérdésről*), amely részben eddig kötetben nem publikált forrásokat használ fel. A dolgozat első része Kemény nemzetfelfogását elemzi, majd számba veszi, hogyan alakult az író álláspontja 1842-től, amikor először felmerül a nemzetiségi kérdés Kemény publicisztikájában. 1848 előtt az író a nemzetiségek politikai jogainak biztosítását sürgette, a szabadságharc idején megkülönböztette a magyar kormány mellett és vele szemben álló nemzetiségeket, 1860-ban, az októberi diploma kiadása után a

---

terjedelemben. SÖTÉR István, *Világos után: Nemzet és haladás – Aranytól Madáchig*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 443–450. Nagy Miklós kismonográfiája szintén kevesebb figyelmet szentel ezeknek a műveknek (lásd NAGY Miklós, *Kemény Zsigmond*, Bp., Gondolat, 1972, 21–30, 55–86.). A megnövekedett hangsúly valószínűleg annak a következménye, hogy a korábbi kötetek szerzői irodalomtörténészek – bár az egyéb tudományágak képviselői sem szükségképpen csak Kemény publicisztikai és politikai műveit értékelhetik (amint azt Neumer Katalin a kötetben közölt tanulmánya példázza). Az értekező művek korábbi viszonylagos elhanyagolásának további oka, hogy a politikai helyzet nem tette lehetővé ideológiailag elfogulatlan vizsgálatukat.

Magyarországon élő nemzetiségek rokonszenvének, bizalmának a megnyerését („még elítéleteiknek is kedvezve” – 27.) tartotta megfelelő eljárásmodnak. Veliky János tanulmánya azt vizsgálja, hogyan mozgósította Kemény a reformkor második évtizedében uralkodó politikai nyelveket az ebben az időszakban megjelent cikkeiben. Az író a politikai publicisztika terén nagy fontosságot tulajdonított az elméleti igényességnek. Politikai nézetei Széchenyiéihez álltak legközelebb, a dolgozat azonban kimutat érintkezési pontokat Wesselényi és Kossuth elgondolásaival is, ami mutatja, hogy nem kapcsolható egyetlen eszmei irányzathoz sem, a reformgondolkodás rendszere foglalkoztatta. Kemény 1840-es években írt publicisztikai műveit tárgyalja Gábori Kovács József írása is, amely a centralisták (a központi kormányzás hívei) és a municipalisták (a megyei kormányzati rendszer támogatói) között 1845-ben, a novemberi összefogást megelőzően a Pesti Hírlapban, illetve az Erdélyi Hiradóban március és szeptember között lezajlott tapogatózó tárgyalásokat mutatja be részletesen. Kemény nem foglalt állást a vitában, a két csoport elgondolásait igyekezett közelíteni egymáshoz az Erdélyi Hiradóban közölt cikksorozatában.

A következő két dolgozat Kemény 1850-es évek elején írott röpirataival, a *Forradalom utánnal* (1850) és a *Még egy szó a forradalom utánnal* (1851) foglalkozik. Fehér M. István tanulmánya – amelynek alcíme *Kemény Zsigmond két politikai röpirata mai szemmel* – a rendszerváltás idején Magyarországon kialakult politikai helyzettel hozza kapcsolatba a pamfletet. A röpirat műfajának jellemzője, hogy az adott politikai helyzetben akarja befolyásolni a közvéleményt. A rendszerváltást követően nem készült Magyarországon olyan sokoldalú, a hatalmi tényezőket többféleképpen figyelembe vevő politikai elemzés, amely Kemény írásaihoz lenne hasonlítható. Az 1848-as és az 1989-es helyzet között a hasonlóság a külpolitikai, illetve világgazdasági helyzet figyelmen kívül hagyásában áll, a „körülményekhez viszonyítás” elmaradásában. Gángó Gábor dolgozatának középpontjában az első röpirat áll, amelyet néhány kiválasztott szempont alapján összehasonlít Eötvös József Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúsításáról szóló röpiratával. Kemény Eötvössel folytatott vitája lényegében bizonyos szempontból egyes fogalmak értelmezése körül forog. A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a *Forradalom után* nem egységes írás, mivel keverednek benne a műfajok és az eltérő szerzői elképzelések. A röpirat az író egyetlen nem szépirodalmi jellegű műve, amelyben az eszmetörténeti nézőpont túlnyomórészt érvényesül.

A következő két írás a politikai jellemrajzokat vizsgálja. Imre László rámutat, hogy Kemény már az 1850-es években előre látta: az Ausztriától elszakadt Magyarország nem képes önállóan fennmaradni a történeti határok között. 1918 után egyértelműen igazolta az értekező Kemény vélekedését a történelem menete, sőt a jellemrajzok politikai és „nemzetpedagógiai” üzenetei a 21. század elején is érvényesek lehetnek. Kucserka Zsófia tanulmánya arra keresi a választ, milyen poétikai eljárások hozzák létre a szövegekben a címadó politikusok személyiségéről kialakuló képet, illetve hogyan teszik lehetővé egyes korabeli diszkurzusok (a fiziognómia, a nemzetkarakterológia) a karak-

terek jobb megértését. Az esszék a jellemalkotást tekintve hasonló módon működnek, e folyamatok eredményeként azonban teljesen ellentétes jellemek rajzolódnak ki. A két Wesselényiről és a Széchenyiről írott jellemrajzok jelentősége nemcsak abban áll, hogy bemutatják a két politikus elképzeléseit, akik mintát jelenthetnek a közösség számára, egyúttal történelmi alakoknak állítanak emléket. Az egyének külseje a magyarok bizonyos közös fiziognómiai jegyeit hordozza magán, ennyiben közösségi értéket hordoz.

Hojdák Gergely – viszonylag terjedelmes – *Műfajok és médiumok kereszteződése* című tanulmánya két részből áll: az első Kemény irodalomelméleti témájú, az 1850-es években keletkezett szövegeit helyezi a középpontba, míg a második a *Férj és nő* elemzése az első részben tárgyalt szempontok alapján. A szerző a bevezetőben „manapság talán kevesebb figyelemmel méltatott” műnek nevezi a *Férj és nőt*, ami különösnek hat annak fényében, hogy a kötetbe három, a regénnyel foglalkozó interpretáció – a tanulmány mellett Z. Kovács Zoltán és Bényei Péter elemzése – is bekerült.⁴ A 19. századi poétikák a regény műfaját a drámához viszonyítva határozzák meg: a regény a (korabeli elméleti gondolkodás szerint központi jelentőségű) dráma átalakításával jön létre. Ez a regényt „drámai szerkezetű” műfajként értelmező (Kemény elméleti írásaiban szintén megjelenő) felfogás képezi az alapját a *Férj és nő*-elemzésnek a dolgozat második részében. A cikk, mint arra már utaltam, átmenet az értekező művekkel foglalkozó tanulmányok és a szépirodalmi művek értelmezései között. A szépirodalmi szövegeket elemző tanulmányok közül az első Szegedy-Maszák Mihálynak a történelmi regény létmódját tematizáló írása (*A történelmi regény létezési módja*). A szöveg előbb a történelmi regényekben több évszázadon keresztül felbukkanó szerkezeti elemeket azonosítja, majd annak meghatározására tesz kísérletet, milyen tényezők alapján lehet különválasztani a történetírói műveket és a regényeket: a „történelmi regényt [...] végső soron talán leginkább olvasási módként lehet meghatározni”. (183.)

Két tanulmány foglalkozik a kötetben a *Gyulai Pál* című regénnyel. Az író amerikai értelmezője, Thomas Ezekiel Cooper dolgozata azonos azzal a cikkével, amely korábban megjelent a *Hungarian Studies* 2002/1-es számában. A szerző Bahtyin regényelmélete alapján elemzi a regényt, megállapítva, hogy majdnem teljesen megfelel Bahtyin regény-konceptiójának. A *Gyulai Pál*ban jelen van a stilisztikai egység mind az öt, Bahtyin által meghatározott típusának példája, amelyek szerves művészi egységgé olvadnak össze. A több perspektívát magába foglalni képes műfaj archetipikus mintája a *Don Quijote*, amelyben – a *Gyulai Pál*hoz hasonlóan – egyik szólam sem bizonyul kivételes jelentőségűnek, ennek következtében ideális mintát jelenthetett Kemény számára. Pintér Borbála dolgozata egyetlen tényezőt, a levélbetéteknek a szöveg – és a cselekmény – szervezésében betöltött funkcióját vizsgálja részletesen. A levelek a drámái

⁴ A *Férj és nő*nek emellett az utóbbi években néhány elemzése is megjelent: Z. Kovács Zoltán, „»Vanitatum vanitas« maga is a humor”: Az irónia korlátozásának változatai a magyar romantika irodalmában, Bp., Osiris, 2002, 154–166; PINTÉR Borbála, *A levél szerepe és működése Kemény Zsigmond Férj és nő című regényében*, ItK, 2011/3, 355–373.

részekkel, a naplórészletekkel, a versbetétekkel együtt egységes formát alkotnak és részt vesznek (a változó beszédhelyzetek és műfaji sajátosságok mellett) a szöveg teremtett-ségét hangsúlyozó metanarratíva létrehozásában.

Neumer Katalin 1981-ben íródott, az író három regényét értelmező tanulmánya teljes terjedelmében – némileg módosítva – most jelent meg először (*Megértés, magyarázat, morál Kemény Zsigmond három regényében*). A dolgozat *A szív örvényei*, a *Ködképek a kedély láthatárán* és *A rajongók* kapcsán a szereplők és az események viszonyát, az események áttekinthetőségét, a szövegek szerkezetét, valamint a szöveg és a külső valóság kapcsolatát vizsgálja. Az elméleti keretet eredetileg az a szempontrendszer jelentette, amely Szegedy-Maszák 1976 és 1980 közötti Keményről szóló tanulmányaiban megjelenik. A tanulmány úgy érvel, hogy fikciós művekben is előfordulhatnak részletek, amelyek értelmezéséhez hozzátartozik, „hogy nem fikcióként (is) kezeljük őket”. (241.) Az értelmezésnek ilyenkor figyelembe kell vennie az ellentétet, amely fennáll a mű állításai között és aközött, „amit egyébként tudunk”.

A *Férj és nő*ről – mint említettem – három interpretáció is található a kötetben (mikközben a *Zord idő*t egyedül Eisemann György tanulmánya tárgyalja részletesebben, hasonlóan az *Özvegy és leányához*, ráadásul Gönczy Monikának az utóbbi mű digitális kiadásával foglalkozó írása nem a szó szoros értelmében vett értelmezés). Z. Kovács Zoltán és Bényei Péter – Hojdákhoz hasonlóan – a fiatal irodalomtörténészek közé tartozik, ami részben megmagyarázhatja témaválasztásukat. Az új generáció – ahogy az előszóban a kötet szerkesztője megállapítja – valószínűleg a korábban kevesebb figyelmet kapott műveket állítja előtérbe.⁵ Emellett közös pontot jelenthet a két szöveg között, hogy mindkettő az utóbbi két-három évtizedben népszerű nyugati elméleti irányzatok eredményeit alkalmazza az elemzés során: az előbbi az etikai kritika főleg angol nyelvű szövegeire, az utóbbi a férfiidentitás modern kori változásaival foglalkozó szakirodalomra támaszkodik. Z. Kovács Zoltán a jelentés etikuma és a romantikus ironia viszonyát elemzi a narratív szerkezet vizsgálata révén a *Férj és nő*ben, valamint a *Ködképek*ben. Bényei Péter dolgozata a férfireprezentáció szempontjából vizsgálja a regényt, megállapítva, hogy a férfi szereplők nagy részének – Norbert Lipót kivételével – jellemében és pályafutásában két ellentétes tendencia mutatkozik meg eltérő mértékben: önálló karakternek mutatkoznak, krízishelyzetben azonban tétlennek és határozatlannak bizonyulnak.

Eisemann György szintén az utóbbi harminc év ismert nyugati szakmunkái felől tesz kísérletet Kemény szépprózai művei, ez esetben a történelmi regények újabb interpretációjára: tanulmánya írás és beszéd kapcsolatát tárgyalja az *Özvegy és leányában*,

⁵ Ennek némileg ellentmond, ami Szegedy-Maszák Mihály a kötet bemutatóján mondott. A Petőfi Irodalmi Múzeumban tartott októberi könyvbemutatón úgy fogalmazott, hogy a *Zord idő* háttérbe szorulása a kötetben talán a Kemény-művek értékelésében bekövetkezett változást jelzi. A bemutatóról beszámoló olvasható az Irodalmi Jelen című folyóirat honlapján. <http://www.irodalmijelen.hu/2014-okt-6-1414/nagyiro-zord-idokban> (Letöltés ideje: 2014. július 15.)

A *rajongókban* és a *Zord időben* a médiatudomány újabb elméleteinek felhasználásával. A szövegek írásként, illetve beszédként (előadásként) megjelenő passzusai, a politikai retorika aktusainak (nyilvános szónoklatok), a test és lélek (mint írás és hang) közötti viszonyoknak, az elhallgatás műveletének, az írás és az emlékezet kapcsolatának példái állnak a dolgozat középpontjában.

Szajbély Mihály tanulmánya felülvizsgálja a Kemény–Jókai-ellentétet: előbb felvázolja, hogyan jött divatba a két szerző szembeállítás a magyar irodalomtörténet-írásban a 19. század második felében, majd a cikk második részében kimutatja *A rajongók* és az *Erdély aranykora* közötti, adott perspektívából észlelhető megegyezéseket. Kemény és Jókai vizsgált szövegei rendkívül összetett világokat hoznak létre, amelyek áttekinthetetlenek az elbeszélő számára, a szövegvilág egészét egyedül az olvasó képes átlátni. Gönczy Monika írása az *Özvegy és leánya* elektronikus kiadásának lehetséges előnyeit tematizálja. A regény rendkívül sok vendégszöveggel operál, így adott az intertextuális olvasásmód lehetősége (ezt az utóbbi évtizedek értelmezési kísérletei is alátámasztják). Hites Sándor dolgozata a bibliai allegóriák nyelvének megjelenését, valamint egyéb nyelvhasználatokkal való összekapcsolódását vizsgálja *A rajongók* szövegében. Az írás középpontjában az a kérdés áll, milyen nyelvi alakban jelenik meg a műben az apokalipszisről folytatott beszéd.

Dobás Katának a kötetet záró, a szerző születésének századik évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésekkel foglalkozó írása fontos adalék a szerző befogadástörténetéhez: a Kisfaludy Társaság 1914-es emlékülésén elhangzott előadásokkal (köztük Hegedűs Istvánnak az alkalomra írott versével), valamint a sajtóban ugyanakkor megjelent méltató írásokkal eddig ugyanis nem nagyon foglalkozott a szakirodalom. Az emlékülésre íródott, „hivatalos” szövegek megfelelnek az emlékbeszédekre érvényes műfaji előírásoknak, ugyanakkor a nem intézményi keretek között keletkezett szövegek is az emlékbeszédekhez viszonyítva határozzák meg önmagukat.